

percentuale di mortalità infantile caratteristica per una comunità di recente immigrazione. In chiusura l'autore propone anche una suddivisione di 165 cognomi in base alla forma e alla derivazione («po obliku i podrijetlu») con la ripartizione in croati, italiani ed altri. In un'epoca in cui l'appartenenza etnica (o nazionale) era – per fortuna, ma anche per sfortuna per chi vuole – lungi dall'essere formata e gli stati nazionali ancora lontano dall'essere concepiti, ci sia consentito di valutare questo esercizio come non proprio del tutto fortunato. L'autore probabilmente intendeva alludere alle caratteristiche culturali, se non già a quelle linguistiche (in quel caso sarebbe stato più appropriato fare uso di espressioni quali per es. «veneto» o «illirico») piuttosto che alla derivazione geografica che farà seguito, anche se ancora oggi simili tentativi non rappresentano, purtroppo, proprio una rarità in ambito alla produzione delle tre storiografie istriane. In calce al libro viene proposto anche un riassunto in lingua croata, italiana, inglese e tedesca nonché un indice dei luoghi e dei nomi che, considerata la tipologia della ricerca, si presenta in questa circostanza più utile che mai, così come il successivo »Index rerum et notionum«.

Nel complesso possiamo asserire che la ricerca di Bertoša rappresenta sicuramente uno studio pionieristico in questo campo e il cui merito più grande è certamente rappresentato dal lavoro diretto sulla fonte. Esso mette sicuramente in risalto la ricchezza dei registri parrocchiali e offre un saggio delle informazioni che si possono attingere a questo tipo di atti. Essendo risaputo che la penisola istriana è prodiga di questo tipo di documentazione, possiamo soltanto auspicare che lo studio dello storico polese riesca a incentivare i colleghi modernisti, specie quelli più giovani, a intraprendere simili iniziative rivolte anche ad altre località istriane a quel tempo demograficamente più importanti della stessa Pola.

L'altro grande merito di Bertoša è quello di fare luce sull'Istria »austriaca«, rimasta dal punto di vista storiografico nell'ombra dell'Istria veneta (ancora insuperata e del tutto isolata resta l'opera di Camillo de Franceschi *Storia documentata della Contea di Pisino*). Dal punto di vista strettamente scientifico possiamo riassumere che il lavoro di Bertoša è un'altra testimonianza che depone a favore della tesi secondo la quale la città di Pola, il cui saldo naturale nei secoli XVII e XVIII era ampiamente negativo, veniva alimentata in modo determinante dai flussi in entrata di nuove popolazioni. Proprio per questo motivo l'auspicio è che l'autore, magari anche con il ricorso a fonti complementari, possa prossimamente trarre dai numerosi studi sin qui prodotti un bilancio complessivo sui flussi topografici diretti verso Pola in epoca moderna in cui mettere in risalto in modo particolare i suoi aspetti sociali ed economici.

Dean Krmac

Christopher Duggan:
FASCIST VOICES. AN INTIMATE HISTORY OF
MUSSOLINI'S ITALY. London, Vintage Books,
2013, 501 stran.

Avstralski zgodovinar Richard J. B. Bosworth, eden najpomembnejših sodobnih strokovnjakov za fenomen italijanskega fašizma, je v svojem delu *The Italian Dictatorship* opozoril, da zgodovinsko raziskovanje italijanskega fašizma v zadnjih desetletjih še vedno zaznamuje pomanjkanje sistematičnih študij o odnosu večine tedanjega italijanskega prebivalstva do fašističnega režima. Deficit na tem področju s sočasnim razcvetom kulturnozgodovinskih raziskav, je opozoril Bosworth, pa zgodovinarje izpostavlja določeni nevarnosti. Le-ta se kaže predvsem v tem, da lahko zgolj kulturološke raziskave, ki bazirajo na preučevanju ideoloških tekstov ter režimske kulturne politike, podajo sliko o režimu, ki je identična z njegovo lastno predstavo o sebi. Veliko manj pa nam take študije povedo o odnosu »ljudstva« do oblastnih ideoloških impozicij, identifikaciji z vladajočo ideologijo in politično elito itd. Je fašističnemu režimu resnično uspelo vzpostaviti materialni in moralni konsenz z veliko večino italijanskega prebivalstva, kar je sredi 70-ih let prvi škandalozno trdil italijanski zgodovinar Renzo De Felice? Če bi brali le nekatere predstavnike novejših kulturoloških študij, bi temu lahko pritrdili. Nasprotno pa je eden izmed redkih poskusov sistematične predstavitve odnosa nižjih družbenih slojev do fašizma, klasična študija italijanske zgodovinarke Luise Passerini o torinskih delavcih, prišla do drugačnih zaključkov. Odnos delavcev do režima naj bi zaznamoval predvsem oportunitizem in potreba po prilagajanju.

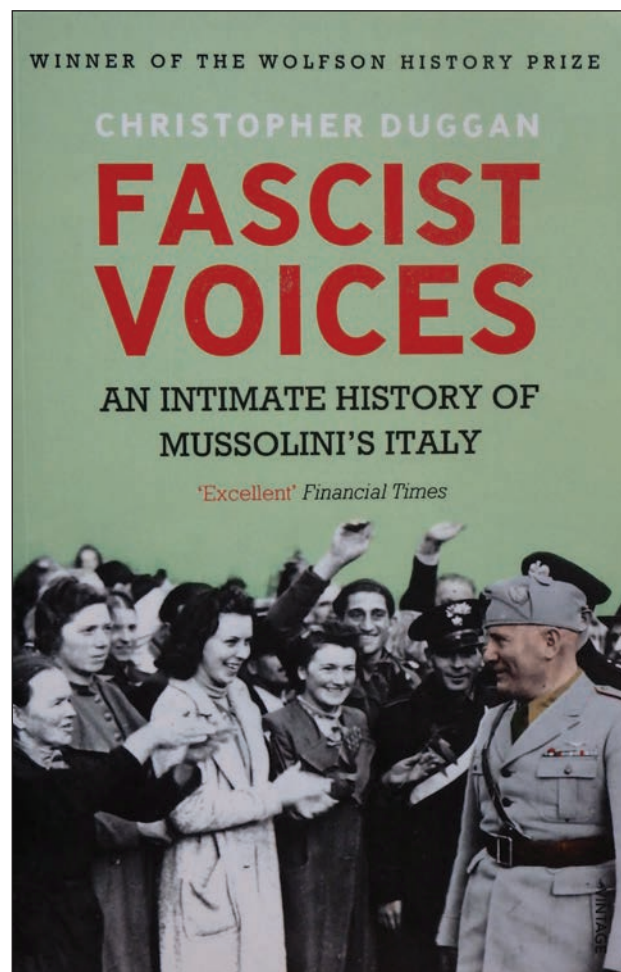
Ko sem prvič zagledal delo angleškega zgodovinarja Christopherja Duggana *Fascist Voices*, mi je na misel takoj prišlo pravkar predstavljeno Bosworthovo opozorilo in izziv. Prav spričo pomanjkanja sistematičnih študij o odnosu italijanskega prebivalstva do fašističnega režima, kjer se lahko po eni strani hitro ujame v pasti režimske propagande, po drugi pa v past našega današnjega gledanja na totalitarne sisteme, je splošna monografija o tem vprašanju še posebno dobrodošla in si zato tudi zasluži predstavitev v slovenskem prostoru. Njen avtor Christopher Duggan (1957–2015) sodi med najpomembnejše anglosaške strokovnjake za italijanski fašizem mlajše generacije. Svojo akademsko pot je začel na Univerzi v Oxfordu s preučevanjem interakcij med mafijo in fašističnim režimom na Siciliji, nato pa je kot profesor na Univerzi v Readingu nadaljeval z raziskovanjem različnih področij novejšega italijanske zgodovine. Med njegovimi publikacijami velja izpostaviti sintetični pregled italijanske zgodovine od prvega Napoleonovega vdora v Italijo do današnjih dni ter biografijo Francesca Crispia. *Fascist voices* je njegovo zadnje pomembnejše delo, ki si je prislužilo tudi prestižno nagrado *Wolfson History Prize*.

Avtor si je brez dvoma zadal konceptualno težko nalogo. Spričo sintetične zasnove monografije, ki načeloma zajema vse obdobje od konca prve svetovne vojne do Mussolinijeve smrti ter se ne omejuje zgolj na eno od italijanskih mest ali pokrajin, kot je to v že omenjeni študiji storila Luisa Passerini, se je Duggan moral soočiti z naravnost ogromnimi količinami gradiva. Njegov primarni vir predstavljajo še neobjavljeni dnevniški zapiski, ki jih hranita *Archivio Diaristico Nazionale* v toskanskem Pieve Santo Stefano in *Archivio della Scrittura Popolare* v Trentu. Ker želi delo podati predvsem odgovor na vprašanje, kako so fašizem doživljali običajni ljudje, so v raziskavo le v manjši meri vključeni že objavljeni dnevniški in spominski zapiski pomembnih funkcionarjev in/ali intelektualcev, kot sta npr. Giuseppe Bottai ali Benedetto Croce. Poleg tega je avtor s pridom izkoristil tudi ohranjena pisma, policijska poročila, spomine in drugo gradivo. Kot posebno dragocen vir izpostavlja bogato zbirko pisem Mussoliniju, ki jih hrani arhiv njegove osebne pisarne *Segrettaria particolare del duce*.

Ta množica podatkov oz. informacij bi sama na sebi lahko delovala neurejeno in zmedeno, zato jo je avtor vključil v pregled najpomembnejših notranje- in zunanjepolitičnih dogodkov v medvojni Italiji. Narativen pregled italijanske zgodovine od leta 1918 do 1945 torej dopolnjujejo in dodatno osvetljujejo relevantni dnevniški in drugi zapisi Italijanov in Italijank od severa do juga države različnih starosti in socialnih slojev. Pri tem je avtorju zelo dobro uspelo povezati oba glavna sestavna dela knjige v enovito celoto. Predstavitev in analiza zapisov, s pomočjo katerih Duggan ugotavlja odnos do režima in njegovih politik, je torej lepo vpeta v splošni zgodovinski narativ ter ne deluje kot tujek. Ravno nasprotno, osebne zgodbe in razmišljanja poživljajo in dodatno osvetljujejo zgodovinsko pripoved, ki je prav iz tega razloga še bolj zanimiva tudi za laične bralce oz. zgodovinarske začetnike, ki bi si želeli le uvoden pregled zgodovine fašistične Italije. Avtor se pri tem kaže kot suveren poznavalec fašističnega gibanja in režima, njegove notranje in zunanje politike. Posebno zanimivo in pronicljivo je obravnavana fašistična kampanja proti sicilijanski mafiji, kar je tematika, s katero se je Duggan že prej temeljito ukvarjal.

Katere glavne ugotovitve glede odnosa italijanskega prebivalstva do režima lahko torej izpostavimo? Najprej mogoče to, da večina prebivalcev, ki se je pojavljajo v Dugganovi študiji, do Mussolinijeva režima ni bila negativno nastrojena. Ilustrativen je primer Carla Cisnerija, hotelskega upravnika iz Firenc, ki se v delu kaže kot paradigmatični predstavnik italijanskega srednjega sloja v tem obdobju. Njegovi zgodbi sledimo od konca prve svetovne vojne dalje, ko je nacionalistični vojni veteran spričo splošnega nereda in protorevolucionarnega vrenja razočaran mentalno prelomil z liberalno državo, ki ni bila sposobna zagotoviti reda ter pripoznati vrednosti njega in njemu podobnih patriotov. Iz politične odtujenosti ga je leta 1920 v Milanu »zbudil«

ognjevit Mussolinijev govor. Cisneri je s simpatijo sprejemal začetke fašističnega vzpona ter novega reda, ki je obljubljal, da bo Italiji povrnil slavo rimske antike. Decembra 1935 je kot stotisoči drugih Italijanov z vsem žarom daroval svoj poročni prstan kot pomoč državi ob uvedbi mednarodnih sankcij po napadu na Etiopijo. Po začetku druge svetovne se je znašel v britanskem vojnem ujetništvu, kjer je šokiran izvedel za Mussolinijev padec z oblasti julija 1943. Podobne sentimente do fašizma in novega režima izražajo tudi številni drugi predstavljeni dnevniki in dokumenti. Kot splošna rdeča nit pozitivnega odnosa do fašizma se vleče prepričanje, da je fašistični sistem vzpostavil red ter da predstavlja progresivno silo, ki bo končno opravila z arhaičnimi ostanki (npr. odstranila mafijo, nepismenost in lokalne partikularizme ter pripeljala do gospodarskega razcveta) in Italiji zagotovila mesto v koncertu velesil, ki ji pripada. Enega od vrhuncev podpore je režim užival po uspešni priključitvi Etiopije, ko so ga javno podprli tudi nekateri dotedanji kritični intelektualci, predvsem Benedetto Croce. Pri tem je zanimivo, da se načeloma pozitiven odnos do režima in Mussolinija ni zmanjšal zaradi velike nepriljublje-

nosti same fašistične stranke. Lokalni funkcionarji so bili praviloma razumljeni kot sinonim za korupcijo in nepotizem, a »ducejevega« kulta grehi njegovih strankarskih podložnikov niso bistveno omadeževali. Ravno nasprotno, zdi se, da so prav zaradi njih ljudje še več upanja »investirali« v oddaljeno figuro vodje, ki bi gotovo rešil njihove težave, če bi o njih le bil obveščen. Zato ne preseneča nepregledna količina pisem z opisi najrazličnejših težav, prošnjami za pomoč in izrazi občudovanja, ki se je vse do njegovega padca stekala v Mussolinijevo osebno pisarno.

Ne glede na avtorjevo suvereno obvladovanje virov je treba opozoriti tudi na nekatere težave, ki izvirajo že iz samega koncepta dela. S tem mislim predvsem na njegovo sintetično naravo, ki se ne ujema popolnoma z dostopnim gradivom. Kot je bilo že rečeno, študija zajema vso zgodovino medvojne Italije, v katero so vpeti spomini in razmišljanja izbranih Italijanov. V praksi to pomeni, da so najpomembnejši mejniki italijanske zgodovine ter fašistične politike pospremljeni z nekaj relevantnimi dnevniškimi zapiski ali drugim gradivom. To brez dvoma poglobi naše vedenje o odnosu povprečnih prebivalcev do določene zunanje- oz. notranjepolitične odločitve, kulturnih politik ipd. Glede na posrečeno izbrane primere avtorjevim ugotovitvam tudi ne moremo odrekati velike mere reprezentativnosti. A prav zaradi relativno skromnega števila predstavljenih primerov ne moramo reči, da je Dugganu uspelo podati zares celovito sliko razpoloženja italijanskega prebivalstva do določenega vprašanja. Največji problem predstavlja dejstvo, da so pisne sledi za seboj puščali predvsem pripadniki srednjega in višjega družbenega sloja. Med nižjimi družbenimi sloji, predvsem kmečkim prebivalstvom na jugu, je navsezadnje vladala še široko razširjena nepismenost. Poleg tega je spričo kazni, ki bi v primeru odkritja kritičnih zapisov grozila nasprotnikom režima, jasno, da veliko slednjih svojih misli ni zapisalo. Skratka, zdi se, da imamo o posameznih regionalnih in socialnih aspektih odnosa italijanskega prebivalstva do fašističnega režima in njegovih politik še premalo bazičnih študij, da bi sintetično delo v takem obsegu lahko bilo popolnoma prepričljivo. Na tem mestu velja tudi opozoriti, da avtor ne posveča nikakršne pozornosti narodnim manjšinam v tedanji Italiji. Čeprav je glede na koncept dela to mogoče razumljivo, bi si specifičen položaj manjšin ter s tem povezano drugačno vrednotenje fašističnega režima in njegovih politik gotovo zaslužil vsaj kratko predstavitev.

Kaj torej reči za konec? *Fascist voices* brez dvoma predstavlja pomembno delo, po katerem bodo s pridom segali vsi zgodovinarji, ki se ukvarjajo z zgodovino medvojne Italije. Pretirano bi bilo reči, da je avtorju uspelo sestaviti popolnoma celovito sliko »intimne zgodovine« fašistične Italije. Ne glede na to pa Dugganova študija predstavlja pomemben korak proti temu cilju.

Matic Batič

Elvis Orbančić:

IGNAZIO GAETANO DE Buset. VISITA SPIRITUALE DEL 1788 IN ISTRIA = IGNACIJE KAJETAN BUZETSKI. DUHOVNA VIZITACIJA IZ 1788. GODINE U ISTRI. Città del Vaticano, Associazione archivistica ecclesiastica, Quaderni di »Archiva Ecclesiae« 13, 2016, 277 strani.

Dr. Elvis Orbančić, ravnatelj Državnega arhiva v Pazinu, se je v svojem dosedanjem strokovnem udejstvanju že temeljito posvečal zgodovini avstrijskega dela Istre in škofije v Pičanu v poznem srednjem in zgodnjem novem veku ter v tem oziru nadaljuje odlično delo preminulega zgodovinarja in arhivista Ivana Graha. Izmed njegovih del s tega področja omenimo monografijo *Katedra svetog Nicefora: Povijesna skica Pičanske biskupije* (Pazin, 2002, 68 str.), prispevek »Inventar pokretnih i nepokretnih dobara presvijetlog i prečasnog gospodina, gospodina Antuna Zare, biskupa pičanskoga«, v *Pičanska biskupija i Pičanština* (ur. Robert Matijašić, Elvis Orbančić, Pazin 2012, str. 155–164) ter nenazadnje tudi njegovo doktorsko disertacijo, v kateri se je ukvarjal z družbenim in verskim življenjem v avstrijskem delu poreške škofije v 17. stoletju.

Kot smiseln doprinos k svojemu dosedanjemu opusu je Orbančić pripravil delo *Ignazio Gaetano de Buset: Visita spirituale del 1788 in Istria = Ignacije Kajetan Buzetski: Duhovna vizitacija iz 1788 godine u Istri*. Osrednji del knjige zajema transkripcija čistopisa vizitacijskega zapisnika za prostor avstrijskega dela poreške škofije in prostor pičanske škofije, ki ga je tekom vizitacije leta 1788 pripravil Ignacij Kajetan Buzetski v funkciji cesarsko-kraljevega vikarja nekdanje poreške škofije v avstrijskem delu pazinskega prošta ter kapiteljskega vikarja pičanske škofije. Vizitacijo je opravil v štirih tednih znotraj obdobja petih mesecev, od 31. marca do 31. avgusta. Dokument je predstavljal sestavni del fonda škofijskega arhiva v Pičanu, ki pa je bil tekom reorganizacije škofijske mreže ob koncu 18. stoletja prenesen v Trst, kjer je še danes del tamkajšnjega škofijskega arhiva. Transkripciji zapisnika vizitacije, napisanem v tedanjem italijanskem jeziku z redkimi latinskimi izrazi, je dodan tudi prevod v hrvaški jezik (za katerega sta poskrbela Elvis Orbančić in Jakov Jelinčić), celota pa je podkrepljena še s temeljito dvojezično spremno študijo.

Delo je izšlo v Vatikanu v sklopu mednarodnega združenja arhivistov »Associazione archivistica ecclesiastica« v zbirki »Quaderni di Archiva Ecclesie« pod zaporedno številko 13. Kot izvemo iz uvodnika Gaetana Zita, predsednika omenjenega združenja, gre za prvo delo v celotni seriji, katerega avtor ne prihaja z ozemlja Italije, predstavlja pa plod dobrega sodelovanja s hrvaškimi arhivi v preteklih letih. O pomenu edine do danes ohranjene vizitacije, ki zadeva tudi ozemlje pičanske škofije, sta uvodoma spregovorila tudi poreški in puljski škof Dražen Kutleša ter tržaški škof Giampaolo Crepaldi.

Sledi Orbančićeva spremna študija, ki obravnava različne vidike zapisnika vizitacije. Po kratki, a z arhi-